

Nr 162.

Av herr **Alkman**, om lagstiftning angående statskontroll
över utförsel av äldre kulturföremål.

Den 6 maj 1927 fann Kungl. Maj:t nödigt att utfärda en kungl. kungörelse angående förbud mot utförsel ur riket av vissa äldre kulturföremål, vilken kungörelse efter riksdagens hörande och tillstyrkan ånyo utfärdades den 9 juni att gälla t. o. m. den 30 juni 1928. Det i denna kungörelse stadgade utförsel-förbudet äger tillämpning å en mängd olika slag av särskilt uppräknade kulturföremål, tillverkade före 1860. Den omedelbara anledningen till detta i hast åstadkomna förbud var den synnerligen omfattande export som under de senaste åren bedrivits med allehanda föremål tillhörande vårt lands i enskild ägo befintliga kulturskatt, vilken så småningom hotats med fullständig spoliering.

Det sålunda tillkomna utförsel-förbudet, om vars praktiska verkan det ännu är för tidigt att döma, lider emellertid av vissa ofullständigheter, därav en som är synnerligen i ögonen fallande; det innefattar bl. a. icke konstverk i detta ords egentliga mening. Och likväl är den utförsel som under senare och senaste tid förekommit av föremål tillhörande vårt synnerligen värdefulla och för vår nutida och framtida konstnärliga kultur utomordentligt betydelsefulla äldre konstbestånd i fullt ut lika hög grad som utförseln av andra kulturföremål förtjänt av statsmakternas uppmärksamhet och ingripande. Under årens lopp ha några av de allra största och omistligaste dyrbarheterna inom detta konstbestånd vandrat ut ur landet, i vissa fall mot en i förhållande till de internationella marknadspriserna löjligt ringa ersättning och oftast under omständigheter som gjort det omöjligt vare sig för våra konstvårdande myndigheter eller intresserade enskilda personer att genom ekonomisk mellankomst förekomma utvandringen. Det kanske mest bedrövliga exemplet är den försäljning som omkring 1890 gjordes av den gamla Sävstaholmssamlingens dyrbaraste pärla, Frans Hals' »Skålande lutspelare», som försålles till utlandet för 1,000 pund sterling. Efter att flera gånger ha bytt ägare såldes detta mästerverk 1924 för en summa som i svenskt mynt utgjorde 1,100,000 (en miljon etthundratusen!) kronor, till en känd samlare i Chicago. Ett annat av samma samlings förnämsta verk, ett porträtt av Tizian, såldes omkr. 20 år senare till Danmark, där det blev en prydnad för Glyptotekets målerisamling. Ungefär samtidigt försålles, likaledes till Danmark, ur den gamla Finspångssamlingen, ett av Jacob Jordaens förnämsta arbeten; det pryder nu Köpenhamns Konstmuseum. För blott två år sedan försålde den nuvarande ägaren till den stora Vanåssamlingen denna samlings yppersta nummer, ett berömt Rembrandtsporträtt, och för ej mera än endast ett par månader sedan överraskades våra konstmyndigheter av nyheten att

det Albrecht Dürer tillskrivna märkliga porträttet i Eriksbergssamlingen blivit försålt till Tyskland för att därifrån med all sannolikhet vandra över till Amerika.

Dessa nu anförda exempel äro blott de allra mest uppseendeväckande och ur nationell synpunkt djupast beklagliga fallen av en utförseltrafik, som haft en mycket betydande omfattning och som, hos oss liksom i andra europeiska länder, visat en stark stegringstendens efter världskriget; så stark att i flera länder mycket stränga prohibitiva åtgärder försökts för att på lagstiftningsväg möta den. Vad vårt land angår, är det en alldeles särskild omständighet som gör att man tyvärr kan befara, att denna tendens ännu ej nått sin kulmen och att vi i en nära framtid kunna bereda oss på en för våra äldre konst- och kulturminnes-skatteer fullkomligt katastrofal förskingringstrafik, därest icke statsmakterna i tid vidtaga nödiga åtgärder för att förhindra den. Som bekant bevaras sedan äldre tider en mycket väsentlig del av vårt lands gamla bestånd av konstverk och andra värdefulla kulturföremål på landets fideikommissegendomar, där de äro dels av fideikommissnatur, dels vanligt lösöre, dels, på grund av oklara bestämmelser, av tvivelaktig natur med hänsyn till fideikommissbundenheten. I alla dessa fall ha de i regel varit faktiskt skyddade för den internationella kommersen, en regel som enstaka uppseendeväckande undantag bestyrkt. De fideikommissbundna föremålen ha varit lagligen skyddade, de tvivelaktiga praktiskt sett likaså, och vad de faktiskt fria föremålen angår, så ha de på dessa egendomar varit tämligen skyddade av gammal hävd och familjeaffektion. Men detta lyckliga tillstånd kommer sannolikt ej att vara länge. Som bekant är lagberedningen för närvarande sysselsatt med arbete på testamentsrätten och i sammanhang därmed på frågan om fideikommissens avlösning, vilken av riksdagen begärdes i skrivelse till Kungl. Maj:t av 1914. I denna skrivelse visade sig riksdagen behjorta den nationella betydelsen av de på fideikommissen bevarade kulturföremålen i följande ordalag: »Erfarenheten har givit vid handen, att fideikommissinstitutionen understundom kunnat främja en uppgift av allmän och kulturell betydelse, såsom att samlingar av historiskt, konstnärligt eller vetenskapligt värde kunnat under lång tidsföljd sammanhållas och bevaras från förskingring därigenom att egendomen erhållit egenskap av fideikommiss. Då det otvivelaktigt måste anses synnerligen önskvärt, att liknande stiftelser icke för framtiden omintetgöras, synes vid en blivande utredning rörande fideikommissinstitutionens upphävande särskild uppmärksamhet böra ägnas åt nu berörda förhållande.» I detta sammanhang må f. ö. erinras därom, att när de danska fideikommissen frigjordes genom lagen av den 4 okt. 1919 »om Lens, Stamhuses og Fideikommissgodsets samt de derhen hørende Fideikommisskapitalers Overgang til fri Ejendom», så fäste de danska statsmakterna så stor vikt vid denna sida av saken, att lagen i par. 6 inrymde följande stränga bestämmelser:

Genstande av kunstnerisk eller historisk Værdi, der har almindelig Interesse, skal, naar de overgaar til fri Ejendom i Henhold til Par. 1, forblive her i Landet og kan, forsaavidt de udgør en Samling, gøres tilgængelige for Almenheden efter Regler, der fastsættes av Nævnet efter inhentet Forslag fra Besidderen.

Ved saadane Genstandes Salg skal der ved den første Avhændelse erlægges tilsværende Afgift som den, der ved Frigørelsen blev erlagt for det i øvrigt til Besiddelsen hørende Værdi (20 till 25 % av hela värdet) samt gives det Offentlige Forkøbsret til den Værdi, hvortil de ansættes av et av Ministeren for Undervisningsvæsenet udmeldt sagkyndigt Skøn. Fra Bestemmelsen om, at de heromhandlede Genstander skal forblive her i Landet, kan der, mod at Afgiften fordobles, dispenseres av Ministeren for Undervisningsvæsenet.

Hvilke Genstande der falder ind under nærværende Paragraf avgøres av Lensnævnet.»

Med hänsyn till ovan citerade stycke ur riksdagens skrivelse torde man skäligen kunna utgå från, att lagberedningen kommer att föreslå vissa bestämmelser för att i görligaste mån åt landet bevara det viktigaste av vad man korteligen skulle kunna kalla fideikommissens kulturkapital. Emellertid är det klart att med dessa bestämmelser endast den del av detta kulturkapital kan skyddas, som är av verklig fideikommissnatur; över allt det övriga kommer vederbörande ägare att ha fri förfoganderätt, och hela denna betydande del av fideikommiss-egendomarnas kulturskatter kommer att utsättas för de i sammanhang med fideikommissens upplösning frigjorda krafter, vilka kunna förutses komma att verka starkt förskingrande. Och det kan därutöver förutses, att dessa krafter komma att få en ödesdiger återverkan även på det äldre kulturkapital, som finnes samlat på sådana gamla herrgårdar, som icke äro av fideikommissnatur. Såpass bottenskrapad som den finare internationella konst- och antikvitetsmarknaden under efterkrigsåren blivit i de flesta europeiska länder, torde denna marknad i denna situation komma att med livligt intresse inrikta sig på vårt land. Köpebud komma med säkerhet icke att saknas. Frestelsen att utbyta oförräntade gamla skatter mot klingande mynt bli många och starka. Massor av hittills faktiskt bundna skatter komma att säljas, ofta till pris som genom säljarnas okunnighet om de verkliga värdena måste bli för de hittillsvarande ägarna och därmed för vårt land ytterst oförmånliga.

Inför en sådan förutsedd situation synes det vara en verklig nationell kulturangelägenhet att statsmakterna taga i allvarligt övervägande, huru den kan och bör mötas. Såsom av det redan sagda framgått, kan man icke lugnt sitta med armarna i kors och vänta på en paragraf rörande konst- och kulturskydd i lagberedningens ganska snart motsedda förslag angående fideikommissens upplösning, då en dylik paragraf endast kan komma att avse skydd för sådana kulturskatter som äro av fideikommissnatur. F. ö. skulle ett dylikt partiellt skydd, därest det bleve isolerat lagfäst, uppenbarligen komma att skapa en egendomsrättslig anomali av liknande slag som den, vilken genom fideikommissinstitutionens upphävande är avsedd att undanröjas, eller en egendomsrättslig olikhet inför lagen. Exakt samma slag av egendom skulle för framtiden komma att träffas av helt olika bestämmelser, beroende endast och allenast på den omständigheten, att egendomen i fråga i ena fallet fordom varit av fideikommissnatur, i det andra fallet icke. Det är således varken tillräckligt eller ens lämpligt att nöja sig med ett skydd för fideikommissens hittills rättsligt bundna kulturkapital. Lika litet torde det vara tillfyllestgörande att för nu omhandlade

syfte ifrågasätta en lagstiftning, grundad på det betänkande som 1921 avgavs av fornminnesvårdskommittén, enär denna kommittés uppgift för detta ändamål varit för begränsad, hur många goda och riktiga synpunkter på kulturminneskyddet dess betänkande än innehåller. Våra konst- och kulturminnesvårdande myndigheter, vilka veterligen länge varit djupt bekymrade över den skingrings trafik som de icke kunnat undgå att var inom sitt område iakttaga och som de trots den bästa vilja saknat de nödiga medlen att förhindra eller stävja, torde likaledes ha klart för sig, att det vapen, som åtminstone vissa av dem fingo i handom genom fjolårets utförselbud, endast har en begränsad användbarhet. Den uppräkningsprincip, som i denna förordning tillgripits, lämpar sig egentligen blott för massartiklar; för rent individuella kulturföremål, vilkas skyddande dock är av särskild vikt, gör den i själva verket ofta nog förordningen till ett såll, genom vars hål även de största dyrbarheter hjälplöst kunna rinna ut. Det bedrövliga dagsexemplet med Tycho Brahes himmelsglob, detta genom århundraden nedärvda, oerhört kostbara, fullkomligt unika nordiska kulturminne, som Kungl. Maj:t, säkert med svidande hjärta, funnit sig sakna möjlighet att genom utförselbudet bevara åt vårt land, visar bäst uppräkningsprincipens svaghet. Ingen lagstiftare i världen är skicklig nog att med denna princip åstadkomma en tullrubricering, med vars hjälp man i det oförutsedda konkreta fallet med någon säkerhet kan hejda vid gränsen just det som tilläventyrs befinnes vara allra mest angeläget att hejda.

Hur bör man då gå tillväga för att med någorlunda säkerhet uppnå det åsyftade målet? Innan man söker att besvara denna fråga, torde det vara skäl att så klart som möjligt fixera detta mål och att därjämte tänka efter, huruvida och i vad mån det överhuvud kan anses vara uppnåeligt. Ur det allmännas synpunkt skulle målet naturligtvis vara sådana åtgärder, genom vilka det för statsmakten vore möjligt att utan vidare hindra utförsel av varje konstverk eller annat kulturföremål, vars bevarande åt landet den konst- eller kulturhistoriska sakkunskapen kunde befinna angeläget. För sådana föremål som tillhöra kommuner eller andra liknande samfälligheter skulle denna grundsats måhända kunna hävdas. Men i de flesta fall äro de föremål, som behöva bevaras, enskild egendom, jämte det att de äro av allmänt intresse. Det gäller då att söka finna en utväg, på vilken detta allmänna intresse kan tillgodoses, utan att intrånget på den enskilda äganderätten blir så hårt att det förefaller oresonligt och kännas olidligt. Vad man i så måtto alltid synes kunna fordra, det är att sådana föremål, vid vilkas bevarande åt landet ett starkt allmänt intresse knyter sig, icke få försäljas för utförsel, utan att försäljningsavsikten dessförinnan anmäles och möjligt rådrum beredes det allmänna att antingen i första hand själv förvärva föremålet eller att bereda möjlighet för dess förvärvande av intresserade enskilde inom landet. I sammanhang därmed bör givetvis undersökas, på vilka principiella villkor dylika mellankomstförvärv skäligen böra kunna uppnås. Men jämte den nu berörda intressekonflikten finnes även en

annan, som kräver sitt beaktande. När man genom lämpliga åtgärder vill förhindra att vår kulturskatt förminskas genom utförsel, måste man noga tillse att åtgärderna icke bli av den natur, att de samtidigt lägga alltför besvärande hinder för denna kulturskatts framtida förkovran genom införsel av värdefulla kulturföremål. Av särskild vikt i detta hänseende torde vara att för i senare tid eller framdeles förvärvade kulturföremål, som ej äro tillverkade inom landet, bestämman en tillräckligt rymlig tidsfrist, inom vilken de kunna ånyo utföras. Bestämmer man denna frist till 50 eller 60 år, torde den vara tillräcklig för att icke i avsevärd mån skrämman för goda förvärv från utlandet. Denna tidsfrist torde f. ö. lämpligen sammanfalla med den tidrymd, under vilken i Sverige tillverkade föremål böra vara fullkomligt fria att utföras, för att ge svenska konstnärer, konsthantverkare och andra tillfälle att göra svensk kultur känd i utlandet. Det torde alltså befinnas, att uppgiften för skyddandet av vår nationella kulturskatt lämpligen bör begränsas till skapandet av en verklig och effektiv statskontroll av utförseln av äldre kulturföremål av betydande konstnärligt, historiskt eller nationellt värde.

Om man vid sökandet efter de riktiga principerna för anordnandet av en dylik statskontroll kastar en flyktig blick på den lagstiftning av äldre eller nyare datum, vilken i detta nu förekommer i flertalet av Europas länder, så förefaller den icke att ge någon värdefullare direkt ledning. Den synes såväl till principer som tillämpning vara ganska växlande och brokig, ofta nog från början framvuxen ur säregna lokala förhållanden eller aktuella situationer. Vad vårt land beträffar torde det därför vara lämpligast att utgå från våra egna förhållanden och behov. En betydande fördel ligger för oss däri att det äldre svenska konst- och kulturminnesbeståndet numera är ganska grundligt genomstuderat och sålunda i det stora hela väl känt för forskarna på varje särskilt område. De konst- och kulturhistoriska forskningarna ha under de senaste decennierna bedrivits energiskt och metodiskt i samband med en både mångsidig och rationell museal verksamhet. Utomordentligt värdefulla förarbeten äro därigenom gjorda för ett verkligt riksinventarium av vårt kulturminnesbestånd och våra konstskatter, såväl de inhemska som de utifrån i äldre tid införda. Det torde därför icke möta några ööverstigliga hinder att hos oss tillämpa en för skyddandet och bevarandet av det svenska kulturpatrimoniets värdefullaste föremål synnerligen god princip, inventarieprincipen, i en kombination av registrering och klassering. Denna registrering och klassering av sådana konstverk och andra kulturföremål, vilka det av konstnärliga, historiska eller nationella skäl synes vara ett stort allmänt intresse att bevara inom landet, torde böra förläggas till nationalmuseum under medverkan av statens historiska museum och livrustkammaren och anförtros åt en sakkunnig kommission under ledning av nationalmusei chef och med riksantikvariens och chefen för livrustkammaren såsom självskrivna ledamöter. Föremålen uppdelas i två klasser (eventuellt tre): I. konstnärligt eller nationellt oersättliga; II. konstnärligt eller nationellt ytterst värdefulla; (eventuellt III. konstnärligt och nationellt värdefulla). Föremål, registrerade under dessa klasser, få ej utföras

ur riket inom resp. sex och tre månader (samt eventuellt en månad) från till nationalmuseum gjord anmälan. Staten torde böra tillerkännas förköpsrätt till de anmälda föremålen.

En sålunda anordnad statskontroll över de äldre kulturföremål, som kunna anses utgöra den viktigaste och för landet omistligaste delen av vårt äldre svenska kulturpatrimonium, skulle emellertid bli av företrädesvis teoretiskt värde, därest icke några medel på ett eller annat sätt kunde ställas till förfogande för särskilt angelägna statsförvärv av dylika föremål, vilkas utförelse vore hotande. Det förefaller mig som om mycket goda skäl skulle tala för att sådana medel borde kunna beredas genom en utförelseavgift på sålunda registrerade föremål. En dylik avgift på detta kulturkapital finge ju närmast accisnatur. Detta kapital har förut såsom ekonomiskt ofruktbart och till följe sin kulturella betydelse för landet icke förmögenhetsbeskattats. Vid försäljningen kommer dess kapitalvärde fram, genom utförelsen förloras det nationella kulturvärde som varit landets anpart i föremålet. Följaktligen bör det vid utförelsen beläggas med en avgift, motsvarande den kulturvärdeminskning för landet som utförelsen av föremålet kan anses innebära. Förslagsvis skulle jag vilja framkasta tanken på en avgift av 30 % å vederbörligen styrkt köpeskilling vid den försäljning, för vilken utförelseanmälan gjorts för föremål av klass I, hälften därav för klass II, (ev. fjärdedelen därav för klass III). Av sålunda uppburna avgifter bildas en fond, till kapital och ränta uteslutande avsedd att bidraga till statsinköp av registrerade och till utförelse anmälda föremål, vilkas bevarande åt landet anses vara synnerligen angeläget.

En fråga som påkallar synnerlig uppmärksamhet är frågan, huru en lag som den av mig ifrågasatta skall erhålla den effektivitet, utan vilken den blott blir en lag på papperet. Alla utförelsehinder äro för mindre nogräknade medborgare, som bekant, till för att övervinnas. Det kan ej heller förbises att tullmyndigheterna kunna stå sig slätt vid den dem åliggande kontrollen av ett temporärt exportförbud sådant som det jag förutsätter, därest icke allmänheten skulle komma att för denna lags skull besväras med en mycket rigorös bagageundersökning vid utresa ur landet. Tyngdpunkten i kontrollen över den ifrågasatta lagens efterlevnad torde därför icke lämpligen kunna förläggas till tullmyndigheterna, utan till individuella ansvarsbestämmelser för de registrerade kulturföremålens ägare. Det torde därför vara nödvändigt att kriminalisera överträdelse av lagen. För detta ändamål torde registret jämte fullständig identifiering och fotografering av föremålen även böra upptaga anteckning om ägarens namn och varje föremåls förvaringsort. Den sålunda registrerade ägaren ansvarar för föremålet; försäljer han det till annan person inom landet, skall anmälan av säljaren ingivas till registreringsmyndigheten med köparens erkännande av att han övertager ägareansvar samt uppgift om föremålets nya förvaringsort. Den registrerade ägaren svarar för föremålet, och därest det utföres ur landet, bör han genom tillräckligt höga böter och vederbörligt skadestånd svara för överträdelsen och skadan. Denna utväg finnes anlitad exempelvis i den tyska riksförordningen om utförelse av konstverk av den 11 december

1919, vars ansvarsbestämmelser äro synnerligen skarpa. Den som tar sig för att utföra ett enligt denna förordning utförselförbjudet konstverk, straffas med fängelse och böter upp till tre gånger konstverkets värde eller med ettdera av dessa straff, varjämte konstverket eller dess utrönta eller uppskattade värde är förbrutet till staten. Även om man ej går så långt, torde det låta sig göra att belägga överträdelse av lagen med sådant ansvar, att lockelsen till överträdelser blir mycket ringa.

Såsom resultat och sammanfattning av det redan sagda skall jag tillsist tilllåta mig att därtill foga följande

P. M.

angående lag om statskontroll på utförsel av äldre kulturföremål.

1. Inventering, registrering och klassering.

Genom nationalmusei försorg och under medverkan av statens historiska museum och livrustkammaren upprättas ett inventarium över inom riket befintliga värdefullare konstverk, konstslöjdsalster och andra kulturföremål, vilka antingen införts i riket eller tillverkats i riket senast 60 (eller 50) år före tiden för inventariets upprättande. I detta inventarium klassificeras föremålen i två (ev. tre) klasser:

Klass I: Föremål av utomordentligt värde och ur konstnärlig, historisk eller nationell synpunkt såsom oersättliga ansedda.

Klass II: Synnerligen värdefulla.

(Klass III, eventuellt: Värdefulla.)

Inventariet förses med fotografier, utförliga beskrivningar samt anteckning om vederbörande ägare.

Samtliga inventarieförda föremål förses med ett märke, angivande deras klassificering.

Inventariet kompletteras år efter år med iakttagande av ovannämnda åldersgräns tidsförflyttning och revideras på lämpliga mellantider med biträde av sakkunniga experter.

2. Utförselbestämmelser.

Föremål, som upptagits i inventariet må ej utföras, utan att anmälan om utförseln, åtföljd av behörigen bestyrkt försäljningspris skett till chefen för nationalmuseum, som, därest föremålet är av natur att inordnas under nationalmusei samlingar, omedelbart vidtager åtgärder för dess förvärvande till nationalmuseet, därest han finner sådant önskvärt och möjligt, eller i annat fall lämnar meddelande om dess ifrågasatta utförande ur landet till övriga konstmuseer inom riket samt, sedan dessa avböjt förvärvet, till enskilda samlare.

Därest verket icke är av natur att inordnas under nationalmusei samlingar, överlämnar han omedelbart anmälan, med hänsyn till det anmälda föremålets beskaffenhet, antingen till riksantikvarien eller till chefen för livrustkam-

maren, vilka förfara på bästa sätt i syfte att bevara föremålet inom landet. Därest nu omförmälda åtgärder icke lett till positivt resultat, underrättas ägaren därom, varefter han, sedan för föremål av klasserna I, II (ev. III) resp. 6 och 3 månader (ev. en mån.) från anmälningsdatum förlupit, äger rätt att utföra föremålet, efter det att stadgad exportavgift erlagts.

3. Utförelseavgifternas användning.

Av de avgifter som inflyta vid utförelse av registrerade föremål bildas en fond, vilken såväl till kapital som ränta användes för statsförvärv av sådana registrerade föremål, vilkas bevarande inom landet befinnes vara synnerligen angeläget.

4. Ansvarsbestämmelser.

Registrerad ägare till kulturföremål ansvarar för dess omsorgsfulla vård och för dess befintlighet å av honom angiven ort vid den rättsliga påföljd som denna lag bestämmer. Vid av honom företagen försäljning inom landet av föremål ingiver han anmälan därom hos nationalmusei chef med biläggande av försäkran från den nye ägaren att denne övertagit ägareansvar för föremålet.

I anslutning till vad ovan sagts tillåter jag mig hemställa

om åtgärder, i vad på riksdagen ankommer, för åstadkommande av en lagstiftning om statskontroll på utförelse av äldre kulturföremål i huvudsaklig överensstämmelse med de i denna motion angivna riktlinjer.

Stockholm den 21 januari 1928.

Edv. Alkman.
